

ІСТОРИЧНІ, ПРАВОВІ, СОЦІАЛЬНІ ТА ГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА СПОРТУ

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ У ТВОРАХ МИСТЕЦТВА РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ З КОЛЕКЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Несмачний Сергій, Олійник Оксана
Дніпропетровський художній музей

Анотація

Исследование посвящено изучению скульптуры спортивной тематики из коллекции Днепропетровского художественного музея. Особое внимание уделено определению влияния духа эпохи на формирование скульптором стереотипов пластики, предмета изображения, состояния персонажей и роли тематической скульптуры в системе познания развития спорта.

Ключевые слова: скульптура, спортивные соревнования, советское искусство, художественный музей.

Annotation

Research is devoted to the study of sculpture from the collection of sports subjects Art Museum of Dnipropetrovsk. Special attention is given to determining the effect of epoch on the sculptor as a whole, the shape, the object depicted, status and role of the thematic sculpture in the system of knowledge of the sport.

Key words: sculpture, sport competitions, soviet art, art museum.

Постановка проблеми. Фізична культура і спорт у сучасному світі стали всеосяжним соціальним явищем, здатним впливати на всі суспільні структури, різні групи населення; потужним фактором формування світогляду молоді, в тому числі і культурно-мистецькими засобами. Тематика фізичної культури і спорту, що так актуалізувалась в наш час, час глобалізаційних процесів і соціокультурних трансформацій, не є новою. Вона була провідною у мистецьких пошуках еллінів Стародавньої Греції, її не обійшли стороною майстри ренесансу, бароко, класицизму, романтизму та епохи Просвітництва. Ця тема посідає особливе місце в образотворчому мистецтві нового часу і була ключовою в мистецтві тоталітарних режимів ХХ століття. Але, на жаль, саме ці нашарування культурного життя, які є величезною спадщиною попередніх епох, певна частина яких міститься у фондах Дніпропетровського художнього музею, залишаються невивченими. Твори мистецтва на фізкультурно-спортивну тематику Дніпропетровського художнього музею розкривають цей напрям творчих пошуків радянських митців, репрезентують його можливості у естетичному вихованні молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея увічнення в творах образотворчого мистецтва

спортивних змагань та їх героїв, на жаль, ще недостатньо вивчена у спеціальній літературі. Слід зазначити, що в останнє десятиріччя науково-дослідна робота в цьому напрямі пошвидко вичерпалась. Цій тематиці були присвячені виставкові проекти: «Спорт в искусстве» (2009 р., «Новий Манеж», Москва) [8], «CITIUS, ALTIUS, FORTIUS! СПОРТ И ИСКУССТВО» (2012 р., Київський Національний музей російського мистецтва) [15], «Спортивная слава Днепропетровщины» (2012 р., Дніпропетровський національний історичний музей ім. Яворницького) [7], «Петриківка до EURO 2012» (2012 р., Дніпропетровський художній музей) [5]. Проте твори мистецтва на фізкультурно-спортивну тематику не вивчалися як цілісне системне явище мистецтва радянського і пострадянського періоду. Недостатнє, фрагментарне висвітлення проблеми у спеціальній літературі зумовлює потребу аналізу як самих творів культури, так і суспільних процесів і явищ в цілому. Не претендуючи на вичерпне висвітлення означеної теми у межах даної публікації, ми зупинимось на розгляді і з'ясуванні культурно-виховного потенціалу творів мистецтва радянського періоду на фізкультурно-спортивну тематику з колекції Дніпропетровського художнього музею.

Метою дослідження є здійснення аналітичного огляду творів

Дербенцов Р. Е.
Метальник молота. 1958
Бронза, мармур

мистецтва радянського періоду на фізкультурно-спортивну тематику з колекції Дніпропетровського художнього музею.

Результати дослідження та їх обговорення. Досконалу людську постать відтворювали ще скульптори та живописці Стародавньої Греції, де існував своєрідний культ «тренованого тіла». Це пояснюється особливостями міфологічно-релігійних уявлень греків та культурно-побутовими реаліями того часу, коли мистецтво взагалі визначалось пошуками форми, що могла відтворити естетичний ідеал прекрасної тілом та духом людини. [10]

Еталоном гармонії стає фізично розвинена людина. Навіть грецькі боги – це, перш за все, безсмертні прекрасні тіла, відображені в скульптурі. Саме давньогрецькі майстри знайшли гармонійне співвідношення пропорцій архітектури з пропорціями людини.

Показовим проявом античного гуманізму було виняткове значення фізичної культури в системі суспільного виховання. Чимало часу проводилося в гімназіях та палестрах, де окрім фізичних тренувань, вели бесіди софісти, виникали політичні та філософські диспути. Тіло розумілось як естетичний символ грецького міста-поліса. Через нього і завдяки йому елліни намагалися виховувати в собі духовні якості. У фізичному

тілі вони вбачали наявність почуттів і розуму в їх взаємній єдності та протиріччі.

Важливим фактором культурного розвитку Греції були спортивні змагання, які влаштовувалися на честь богів. Найбільш значними спортивними подіями для давніх греків були Олімпійські ігри. Прагнення до протиборства, змагань притаманне їх світогляду і практично пронизує всі сфери їх діяльності. Освічена людина повинна була володіти усіма видами зброї, грати на лірі, співати, танцювати, брати участь у спортивних змаганнях.

Окрім слави та матеріальної винагороди переможець Олімпійських ігор також міг бути увічнений в скульптурі, яка встановлювалася в його рідному місті. Це є один з перших прикладів в історії, коли героєм мистецького твору стає дійова особа спортивних змагань. Серед таких творів найвідомішим є скульптура «Дискобол», яка була виконана славнозвісним грецьким скульптором Міроном між 460 та 450 роками до н.е., що збереглася до наших часів у пізніх римських копіях. Тримаючи диск в правій руці, оголений юнак нахилився вперед. Рука з диском відведена назад. Здається, що тіло атлета зжате як пружина, за мить розпрямиться, і диск з величезною силою полетить на далеку відстань. Все тіло юнака пронизане рухом, що оволодів ним. На правій нозі, яка є опорою тілу, різко позначилися напружені м'язи. Немов тугий лук, зігнуті руки. Новаторство Мірона полягало в тому, що він одним з перших майстрів грецької скульптури зміг передати відчуття руху. У «Дискоболі» наче поєдналися кілька послідовних рухів: розмах, миттєва зупинка перед кидком і натяк на самий кидок. Ця поза не є точним відтворенням якогось одного моменту. Правдиве відчуття руху в мистецтві Мірона складається завдяки єдності простих у сприйнятті жестів, які передають різні

моменти руху фігури. Скульптура передає величезну внутрішню напругу, яка стримана зовнішніми формами, що пружними лініями окреслюють силует. В образі атлета Мірон розкриває потенціал людини до активної дії. Знайдений цим скульптором засіб передачі та розкриття максимально реалістичного образу фігури атлета в русі, знайшов відгук практично в усіх наступних епохах образотворчого мистецтва.

В колекції Дніпропетровського художнього музею є робота, яка за темою нагадує твір відомого грецького майстра. Це скульптура «Метальник молота», що створена радянським скульптором Робертом Ельпідіфоровичем Дербенцевим (1927 р.н.). Скульптура, що відлита з бронзи, виконана за всіма класичними канонами давньогрецького мистецтва. Фігура атлета відтворює момент максимального напруження спортсмена в процесі кидка. Тіло атлета як надалі відведено назад на протидію важкому «молоту», застигле зображення руху людини достовірно передає зусилля при виконанні кидка – руки максимально відведені назад, м'язи ніг напружені, витримуючи весь тягар спрямованого на людину навантаження.

Радянське мистецтво, наслідуючи класичні античні традиції, проектувало силуети мужніх атлетів на образ радянського спортс-

Рапай М.П.
Портрет чемпіона світу з фехтування Ю. Чижя. 1972
Бронза

Канделаки М. П.
Чемпіонка світу з метання
диска Ніна Думбадзе. 1967
Метал

мена, який своєю постанню мав демонструвати силу та міць держави, яка виховує подібних героїв. Радянське образотворче мистецтво продукувало своєрідний ідеал, наділений красою тілесною і духовною. Тому не випадково в якості орієнтира було обрано еталон грецької краси та мужності, здатного на всі витримки часом. Тема спорту якнайкраще могла втілити той образ людини, якого вимагали реалії часу.

У традиціях радянського соціокультурного простору мистецтво знаходилося у пошуку мови, яка була б здатна адекватно виразити пафос свого часу – правдивий аналіз життя, його наповненість, громадянськість тощо. З цього витікала стильова спільність, яка в цей період була характерна для митців, на перший погляд, самого різного творчого складу. Новим принципам художнього і громадянського світосприйняття відповідали і нові професійні пошуки. Кожен з видів мистецтва шукав методи поглибленої розробки специфіки виразності, притаманної даному жанру. Автори намагались посилити пластичну активність форми заради емоційно-сміслові ідейно-образної наповненості, динамічності художньої мови [2; 12].

Фізична культура і спорт вважалися одним із основних напрямів виховання особистості в душі радянської ідеології. Ця тематика проявляла себе у живописі, скульптурі, кінематографії, музиці, фотографії. Спорт ставав ближче до людини, вона поринала в нього і ставала його частиною, бо він оточував її всюди. Так пропагувався здоровий образ життя. Одна мить, один вражаючий момент з життя спортсмена, який захоплював погляди мільйонів глядачів. Саме цю неповторну та вражаючу мить перемоги полюбляли втілювати радянські скульптори. Тільки рука талановитого митця могла передати емоційну красу моменту в поєднанні з професійністю, тим самим проголошуючи здобутки своєї епохи. Радянський спортсмен підносить дух патріотизму. І скульптор пропагує цей патріотизм до своєї країни, до професії, до свого часу.

Ми цілком поділяємо думку Хісамової Д. Д., яка відзначає, що «... монументальна скульптура – це свого роду історія суспільства і держави, увіковічена у камені і бронзі. Процес її розвитку, образи і теми, пластична мова – все це є віхами відображення життя суспільства. Монументальністю позначається якість творів мистецтва, що досягається високою мірою художнього узагальнення, надає їм величчю, масштабного звучання і суспільної значимості. Монументальна скульптура завжди носила морально-виховне та ідеологічне значення; особливо це відноситься до її ролі у радянську епоху. У творах монументальної скульптури новий устрій отримували наочне втілення, і боротьба символів тоталітарної держави досягла свого апогею» [14].

Скульптори втілювали ідею спорту різнобічно. Якщо в Давній Греції традиційно встановлювали прижиттєву пам'ятну скульптуру відомому атлету [1], то в наш час пам'ятники спортсменам за видатні заслуги з різ-

них видів спорту встановлюють частіше посмертно. Відомі всім монументи: пам'ятник Валерію Лобановському, встановлений 2002 року біля стадіону «Динамо», скульптура Сергія Перхуна 2001 року встановлена на могилі відомого воротаря. В колекції Дніпропетровського художнього музею представлена робота, присвячена цьому виду спорту – «Фігура воротаря, у кидку» 1958 р., теж виконана Робертом Ельпідіфоровичем Дербенцевим. Ця постань створена у душі класичного грецького гуманізму, де автор в естетично довершеному людському тілі передає високі професійні якості спортсмена. Фігура воротаря відображає мужність, силу, струнку постань атлета, немов зі сторінок давньогрецького епосу [1]. Постань застигла в положенні кидка. Скульптор натякає глядачеві на декілька послідовних рухів героя: воротар кидається за м'ячем, хапає його і падає. Застигле зображення, немов живої фігури, демонструє кульмінаційний момент: футболіст тримає м'яч в долонях, а сам немов в невагомому просторі, бо всі його дії і думки були зорієнтовані тільки на м'яч, який гордо підносить догори, витягнутими на всю міць руками героя.

Скульптура відлита з бронзи, одного з найпопулярніших і ефектних матеріалів для створення об'ємних фігур. Взагалі скульптура може бути виготовлена іншими способами і з різ-

Дербенцов Р. Е.
Фігура воротаря у кидку. 1958
Бронза, мармур

них матеріалів: мармуру, золота, каменю гіпсу, дерева, слонової кістки, міді, алюмінію, чавуну. У радянському мистецтві популярним матеріалом для створення фігур спортсменів була саме бронза (рідше – гіпс). Ця техніка теж бере початок ще від Давньої Греції, де окрім бронзи для зображення богів використовували також слоновою кістку, золото та мрамур. В мармурі, наприклад, відтворювали богиню кохання Афродіту, відтоді цей матеріал слугує для створення ніжних, тендітних жіночих образів. Єдина жінка-богиня, яка стала винятком – це Афіна. Найвідоміша її вісімнадцятиметрова статуя в Акрополі виготовлена із бронзи цілісно. «Афіна» – богиня мудрості і війни, тобто символ поєднання могутньої сили і розуму [11]. А тому, не дивлячись на всю важкість роботи монументальна скульптура парадного типу мала бути виготовлена тільки в бронзі. Невипадково для створення фігур відважних спортсменів, втілення сили, міцці, завзяття, героїчних подвигів обирається й досі саме бронза. Скульптури мужніх спортсменів, які доповнюють колекцію Дніпропетровського художнього музею, теж не виняток – вони виконані в бронзі. Окрім згаданих раніше, це роботи: «Борець» – створена невідомим автором XIX; «Боротьба за м'яч» – 1965 р. скульптора Толлі Лембіта Якубовича; «Стрибун» – 1983 р., яку створив прибалтійський майстер Пальм Лембіт Янович; а також «Портрет чемпіона світу з фехтування Ю.Чиж» – 1972 р., Рапай Микола Павлович.

Юрій Іванович Чиж – дворазовий чемпіон світу, чемпіон Європи, п'ятиразовий чемпіон світу серед військовослужбовців, п'ятнадцятиразовий чемпіон України та Радянського Союзу з фехтування на рапірах [3]. Рапай Микола Павлович – заслужений діяч мистецтв України. Він брав участь у всесоюзних та міжнародних художніх виставках, його

роботи зберігаються в музеях України і за кордоном. Скульптор-портретист протягом всього творчого життя втілює образи видатних спортсменів України, олімпійських чемпіонів, а також інших видатних людей свого часу. У радянські роки він створив погруддя таких відомих людей, як авіаконструктор Олег Антонов, хірург Олександр Шалімов, художник Микола Глущенко. У Києві встановлені створені Рапаєм пам'ятники прославленому тенору Анатолію Солов'яненку і визначному театральному діячеві Лесю Курбасу. Трудився над створенням барельєфів братів Кличко.

А також, разом з іншими видатними скульпторами працював над створенням Алеї олімпійських чемпіонів у Києві, коментуючи це так: «Такі алеї вперше з'явилися ще в Давній Греції: постаті видатних спортсменів увічнювали у камені та бронзі... киянин Валерій Борзов в 1972 році на Олімпіаді в Мюнхені завоював дві золоті медалі з бігу на 100 і 200 метрів і срібну - у складі команди в естафеті 4 по 100 метрів. Так що я звернувся до нього з проханням дозволити виліпити його фігуру. Це вимагало від спортсмена по кілька годин на день майже нерухомого сидіння в майстерні. Але Валерій відповів: «Якщо треба – потрудимося». Він справив враження розумної, освіченої, тактовної, стриманої людини. А яка в нього була в ті роки фігура! Для скульптора роздобути такого натурщика – величезна удача. З Валерієм ми досі спілкуємося.» Також митець створив скульптуру Ірини Дерюгіної, яка двічі: в 1977 і 1979 роках ставала чемпіонкою світу; виліпив портрет Валерію Лобановському, з яким тривалий час товаришував [6].

В скульптурі «Боротьба за м'яч» 1965 р. Толлі Лембіт Якубович поставив задачу передати дух суперництва, показати момент напруженої гри: йде боротьба за володіння м'ячем. Фігури спортсме-

Монаселідзе А.І.
Боротьба.
Гіпс тонований

нів переплелися в русі, їх силуети скульптор немов закручує по спіралі. Композиція має пірамідальну форму. Руки спортсменок підіймають м'яч над собою, завершуючи архітектоніку. Ця статуя не присвячується якомусь конкретному виду спорту. Тільки по зображеному дійству ми здогадуємось, що це може бути волейбол, або гандбол. Сама форма скульптури, її наповнення, побудова композиції говорять, що автор не передає точний момент і конкретну гру. Митець в своїй фантазії відтворює подібне спортивне дійство «боротьби», точніше – сам кульмінаційний момент, коли обидві постаті, зіткнувшись сам на сам, вирішують між собою право на перемогу.

Толлі Л.Я.
Боротьба за м'яч. 1965
Бронза

Пальм Л.Я.
Стрибун. 1983
Бронза

В музеї зберігається скульптура «Боротьба» Монаселідзе Автанділа Іраклійовича. Це відомий грузинський скульптор радянських часів і сучасності. В 2011 році 23 листопада в Тбілісі його рукою був зведений пам'ятник Рональду Рейгану на честь 8-ї річниці «Революції троянд». У радянські часи митець працював в різних жанрах скульптури. Скульптура «Боротьба» демонструє один з видів спорту. Боротьба була відома як бойове мистецтво у давніх народів, а загалом у кожного народу була поширена силова боротьба з більшою чи меншою кількістю прийомів. Ця робота не є достовірним зображенням конкретної події, а дійові особи не з реального життя. Навіть обличчям вони не схожі на справжнє «живе» лице людини. Тобто, герої вигадані. Митець не ставить задачу відтворити образ якогось спортсмена, чи хоча б зобразити схожість з кимось. Головне – саме дійство, процес боротьби.

В колекції Дніпропетровського художнього музею знаходиться скульптура «Чемпіонка світу з метання диску Ніна Думбадзе», виготовлена з металу скульптором Канделаки Миколою Порфирівичем. У 1946 році Ніна Яківна Думбадзе першою в світі метнула диск далі ніж 50 м. і понад 20 років (з 1939 по 1960) була рекордсменкою світу. В скульптурі повністю відтворено момент триумфального кидка, зафіксованого на знімку.

Висновки

Таким чином, класична школа радянського мистецтва форму-

вала власне бачення побудови композиції, і задачі, які мав вирішувати митець, залежно від жанру скульптури. Спортивні тренування, змагання, ігри – все це мало місце в скульптурі та живописі радянського мистецтва. Зображені постаті спортсменів у творах мистецтва з колекції Дніпропетровського художнього музею – це перш за все втілення молодості, здоров'я, краси, сили, спритності. Перед митцями стояла задача показати не тільки зовнішні дані зображуваного героя, а також передати героїчний дух часу. Скульптури з колекції Дніпропетровського художнього музею, розглянуті в статті, демонструють реалістичність в побудові композиції, захоплююче дійство моментів гри, готовність до перемоги. Позами, жестами, виразністю та тонкістю форм скульптор розкриває стан своїх персонажів з великою достовірністю. А об'ємні постаті видатних спортсменів не тільки слугують згадкою про їх заслуги, пам'ятками радянського образотворчого мистецтва, а й виступають історико-культурними символами епохи.

Література

1. Аплатов М.В. Искусство: Живопись: Скульптура: Архитектура: Графика: Кн. для учителя. В 3-х ч. Ч. 1. Древний мир. Средние века. Эпоха Возрождения / Аплатов М.В. – М.: Просвещение, 1987. – 288 с.
2. Иванова И.В. Современная советская монументально-декоративная скульптура / И.В.Иванова, А.А.Стригалева. – М.: Наука, 1967. – 112 с.
3. Кандинська В. Юрій Чиж: «Я рубався одразу двома шаблями...» / В.Кандинська // КіноТеатр – Режим доступу: http://www.ktm.ukma.kiev.ua/show_content.php?id=119

4. Методологія і теорія гуманітарних досліджень в умовах глобалізації: Монографія [Текст] / наук. ред. О.М.Пшінька, Т.І.Власової – Дн-вськ: Вид-во Маковецький, – 2012. – 456 с.
5. Петриківка до EURO 2012. – Режим доступу: <http://artmuseum.dp.ua/?p=1242&lang=ua>
6. Скульптор-портретист Микола Рапай. – Режим доступу: <http://fakty.ua/46061-skulptor-portretist-nikolaj-rapaj-quot-na-svadbe-oleg-bolina-i-ny-dryugin-ya-side-hyadom-s-valeriem-lobanovskim-quot>
7. Спортивна слава Дніпропетровщини. – Режим доступу: http://museum.dp.ua/exhibition_0137.html
8. Выездные выставки 2009 «Спорт в искусстве». – Режим доступу: http://rusmuseum.ru/exhib/lenta/away_exhibition2009/sport_in/
9. История Русского искусства / Под ред. И.Э. Грабаря, В.С.Кеменова, В.Н. Лазарева – Москва: Академия Наук СССР, 1961. – 615 с.
10. Олимпийские игры как национальная идея. – Режим доступу: http://www.ng.ru/style/2008-08-04/8_olimpiada.html
11. Павловский А. А. Скульптура в Аттике до Греко-Персидских войн. / А.А. Павловский – С.-Петербург: Типография И. Н. Скороходова (Неждинская, 43), 1896. – 308 с.
12. Райхенштейн М. Пути современной скульптуры / М.Райхенштейн// Известия. – 1927. - № 89. – 20 апреля. – с. 7.
13. Формування гуманістичного світогляду молоді у сфері фізичної культури і спорту: Науково-методичний посібник / За ред. Л.П.Корогод – Дніпропетровськ: ДДІФКіС, 2012. – 110 с.
14. Хисамова Д. Д. Художественные процессы в монументальной скульптуре Татарстана XX – начала XXI века: автореф. дис. на соискание научной степени кандида-

та искусствоведения: спец.
17.00.04 «Изобразительное,
декоративно-прикладное ис-
кусство и архитектура» /

Д.Д.Хисамова. – Москва, 2012.
– 24 с.
15. Я архитектор. «CITIUS, AL-
TIUS, FORTIUS! СПОРТ И

ИСКУССТВО». – Режим до-
ступу: [//architector.ua/event/vy-
stavki/745/ Citius_Altius_Forti-
us_Sport_i_iskusstvo/](http://architector.ua/event/vystavki/745/Citius_Altius_Fortius_Sport_i_iskusstvo/)

